

KRISTÓ GYULA

Hóman Bálint, az őstörténet és az Árpád-kor kutatója *

Hóman Bálint aktív történetírói pályája mintegy három és fél évtizednyi időre terjed ki, és megállapítható, hogy Hóman mint historikus alkotó módon túlnyomórészt a magyar őstörténetet és az Árpád-kori történelmet művelte. Amikor tehát a tudós Hómant tesszük mérlegre, mindenekelőtt a korai magyar történelem kutatójával kell szembesülnünk. Mindössze 23 éves volt, amikor 1908-ban közreadta „A magyar városok az Árpádok korában” című könyvét. Ezt a művet – eredetileg egyetemi szeminárium előadását – Hóman nagy tekintélyű pályatársa, Domanovszky Sándor, mellesleg szintén a magyar várostörténet kutatója, Hóman „első zsenigeként” minősítette, amely azonban szakmai karrierjét illetően reményeket ébresztett. Valóban, 23 évesen könyvet írni a magyar városiasodás első évszázadairól nem mindennapi pályakezdés, jelzi azt, hogy alkotójában erős késztetés élt a nagy összefüggések, az átfogó témák, a szintézis megalkotására. Ebben a munkájában Hóman élesen szembefordult azzal a felfogással, hogy a magyar városok a német városok származékai lennének, és az olasz városi élet hatását a magyarra a németével teljesen egyenlő fokra helyezte, s nyomatékosan hangoztatta, hogy a városi polgárság kialakulásában a magyarság jelentős szerepet játszott. Hóman első számottevő munkája – Domanovszky kissé lesajnáló minősítése ellenére is – szakmunka, európai távlatok felvázolásával, gazdag okleveles anyag felvonultatásával.

Ezt azért kell nagy hangsúllyal említenünk, mert Hóman pályája a következő 17 évben ezen a nyomvonalon haladt tovább. Nagyon korán kiterjedt figyelme a magyar őstörténetre. Még ugyancsak 1908-ban, tehát 23 éves korában Hóman a legrangosabb magyarországi szakfolyóiratban; a Századokban közzétette „Őstörténetünk keleti forrásai” című cikkét. Hóman a legelső között hasznosította a néhány évvel korábban megjelent, „A magyar honfoglalás kútfői” című forrásközlés orientalisztikai anyagát, s talán a legelső magyar tudós volt, aki felhasználta Joseph Marquart szintén friss, 1903-ban napvilágot látott fundamentális munkáját, az „Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge”-t. Az 1910-es években Hóman elsősorban mint gazdaságtörténész, numizmata és pénztörténész alkotott igen jelentőset, elég csak az első állami egyenesadóról 1912-ben napvilágot látott tanulmányára, továbbá 1916-ban megjelent monumentális „Magyar pénztörténet”-ére vagy már az Anjou-korra

---

* Előadásként elhangzott a Magyar Történelmi Társulat „Magyar történetírás a két világháború között. I.” című konferenciáján Budapesten, 2001. április 11-én.

kiterjeszkedő, de Árpád-kori anyagot is tartalmazó, 1921-ben közzétett munkájára, „A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában” címűre gondolni. Ez utóbbiak szintézisalkotó képességeinek fényes bizonyítékai. Hóman más történeti segédtudományból is publikált, így pl. 1921-ben a magyar címer történetéhez fűzött megjegyzéseket, éppen numizmatikai források felhasználásával. Ugyanakkor lankadatlan szorgalommal végzett aprólékos anyaggyűjtésen alapuló, nagy filológiai felkészültségről tanúskodó kutatásokat. 1912-ben a Turulban tette közzé „A honfoglaló törzsek megtelepedése” című terjedelmes írását. Már ebben a munkájában teljes vértetében vonultatta fel a korai magyar történetírás (a krónikák és Anonymus munkája) tárgykörében szerzett ismereteit, amelyek utóbb önálló cikkekben és könyvben is helyet kaptak. Később többször visszatért a megtelepedés kérdésére, 1923-ban – immár a honfoglalásra is kiterjeszkedve – a kérdéskör frappáns összefoglalását adta a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve sorozat egyik darabjaként megjelent munkájában. A Századok 1923. évi folyamában az újabb őstörténeti kutatások mérlegét vonta meg, Gombocz Zoltán, Fehér Géza, Herbert Schönebaum és gróf Zichy István friss kutatási eredményeire reflektálva.

Szervesen illeszkedtek Hóman őstörténeti kutatásaihoz a székely eredetkérdéssel és a magyar hun-mondával kapcsolatos vizsgálódásai. Hómannak volt szakmai bátorsága 1921-ben azt kimondani, hogy a székely törökfajú nép, illetve hogy „a történettudomány nem igazolja az Attila halála és birodalma bomlása után Erdélybe költöző s ott ötödfélszáz [azaz 450] évig, a hún-magyarok bejöveteléig a hegyek közt elvonultan élő székelyekről szóló ősi hagyományt”. Hóman abban azonban bizonyosan tévedett, amikor úgy vélte, a székelység, mint az Avar Birodalomhoz tartozó néptörzsek húzódnak a 9. században – még a magyar honfoglalást megelőzően – Erdélybe. Ugyancsak nem csekély szakmai hátország kellett 1925-ben annak kijelentéséhez, hogy „hún-monda abban az értelemben s oly terjedelemben, mint folkloristáink és filológusaink nagy része hirdeti, nem élt, illetőleg bebizonyíthatatlan, hogy élt volna a magyar nép ajkán. A hún-krónikában fenntartott mondák vagy tudákos eredetűek, vagy pedig a húnokkal önkényesen kapcsolatba hozott magyar mondák”. Abban azonban minden bizonnyal ismét tévedett Hóman, amikor – mintegy e veszteség kárpótlásaként – elismerte azt, hogy a magyaroknak volt ősi, történeti hun hagyományuk.

Hóman Bálint gyakorta írt olyan szaccikket, amelyek egy-egy történeti problémát jártak körül, és az elérhető teljes forrásanyag bemutatásával jutottak eredményre. Így már 25 évesen, 1910-ben állást foglalt a zágrábi püspökség 1087–1090 közti alapításában, amely ma az egyik lehetséges – ha nem is teljesen biztos – időpontnak számít. Hóman nagy tekintélyének szintén szerepe volt abban, hogy Szent István koronázásának dátumául mindmáig a legvalószínűbb időpont az 1000 karácsonya és az 1001. január 1-je közti időszak. Igen fontos Hómannak az az írása (1917-ben jelent

meg a Történeti Szemlében), amely a magyar nép nevééről és a magyar király címéről értekezett a középkori latinságban. A hagyományos filológiai módszereket alkalmazó, az apró-cseprő kérdéseknek is nagy fontosságot tulajdonító medievista kutató bukkant elő Hómanból akkor is, amikor 1913-ban a Századokban pótlást tett közzé a magyarországi középlatinosság Bartal-féle szótárához. 1917–1922 között a Magyar Nyelv című folyóiratban egy tucatnyi rövid lélegzetű, többnyire szómagyarázó cikket publikált. Alapos szakmai felkészültsége bizonyosságául vállalkozott oklevélkritikára. Ez irányú munkásságából kiemelkedik a veszprémi görög nyelvű oklevéllel kapcsolatos, sok ponton máig érvényes megállapításokat tartalmazó két dolgozata (1912-ben és 1917-ben). Egészen modern gondolatot fogalmazott meg Hóman akkor, amikor az 1923–1924. évi Századokban ismertetést írt Szentpétery Imre 1923-ban megjelent, az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke első füzetéről. Ebben ezt fogalmazta meg: „Nem lett volna-e helyesebb a regesztaanyag publikálásával addig várni, míg valamennyi oklevélcsoport diplomatikai feldolgozása és regesztáiknak kidolgozása is befejezést nyer s így a teljes Árpád-kori okleveles anyag kritikai regesztáit egységes kronológiai sorozatban összefoglalva adni a kutatók kezébe? A későbbi kutatás szempontjából és elvi álláspontokról nézve, ez a várakozás kétségtelenül kívánatosnak tűnhetett fel”. Valóban így van ez, hiszen az Árpád-házi nem királyi oklevelek kritikai jegyzéke máig sem látott napvilágot.

Külön hatalmas irányt jelent Hóman munkásságában a magyarországi elbeszélő források vizsgálata. Ez a vonal 1910 tája óta jelen volt munkásságában, de önálló életre az 1920-as évek első felében kelt. 1923-ban jelent meg „A magyar történetírás első korszaka” a Minervában, amely műfajelméleti kérdésekkel is foglalkozott, és 1925-ben látott nyomdafestéket nagy összefoglalása, „A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói”, amelyben a szerző az Árpád-kori krónikákról és más narratív kútfőkről nagyszabású, sok finom megfigyelést tartalmazó monográfiát tett közzé. Ez utóbbi munkája rendkívüli hatást gyakorolt a későbbi historiográfiai kutatásokra. Alapos értekezést tett közzé 1923-ban az Egyetemes Philológiai Közlönyben a Nibelung-ének magyar vonatkozásairól, rendre összevetve azt a magyar történeti alkotások adataival. Széleskörű forrásismereti tevékenységére tette fel a koronát azzal, hogy 1925-ben a Magyar Történettudomány Kézikönyve sorozatban megjelentette „A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon” című összegzését. Ez utóbbi munka azért is fontos, mert itt bukkant fel először Hómannál annak nyoma, hogy az 1920-as évek közepén teljes szemléletváltás küszöbére került. Bár elismerte a szakosodás öröndetes eredményeit, de innentől kezdve hátrányait is hangoztatni kezdte. Ekkor még csak annyit kockáztatott meg: „a túlságos specializálódás sok esetben az egyetemes fejlődés és a céltudatos kutatás szempontjainak elhanyagolására, fontos problémák mellőzésére, jelentéktelen részletkérdések energiapazarló vizsgálatára vezetett... Az eredmény történeti

irodalmunk elsőkélyesedése lett”. Ugyanakkor látott biztató jelenségeket is, a jövő feladataként „a magyar történelem új szintézisének felépítését” jelölte meg. A „Hóman–Szekfű” körvonalai talán már ekkor felsejlettek Hóman lelki szemei előtt.

1925-tel lényegében lezárult egy 17 éves korszak Hóman pályájában. Az erre következő 17–18 esztendőben már egy egészen más Hóman Bálint áll előttünk. Abbamaradtak nagy forrásismereten alapuló részlettanulmányai, Hómanban meghalt a kútfők feltétlen tiszteletén alapuló filosz. Még ugyancsak 1925-ben a 17. Országos Katolikus Nagygyűlésen tartott előadásában azt hangoztatta, hogy a történeti rekonstrukcióban „szükségszerűen és öntudatlanul érvényesül az író, a tudós kortudata és egyéni világnézete. Ezt a szubjektív vonást – ami nincs ellentétben a tárgyilagos megismerésre és pártatlan értékelésre való tudatos és következetes törekvéssel, vagyis a tudományos objektivitással – mi sem tudjuk kiküszöbölni. A nagy összefüggések rekonstrukciójában, a szintézisben... önként kifejezésre fog jutni katolikus hitünk, magyar meggyőződésünk és idealisztikus világnézetünk”. Az életpálya második 17 évének Hómanja valóban ezekből az építőkövekből állt össze. 1925-höz képest egy lépéssel továbbment Hóman, amikor 1930-ban már nyíltan a források tendenciózus szelektálásának elvét vallotta, és olyan történetírás mellett tette le a voksot, amely „forrásanyagából alapos értékeléssel csak a fejlődés szempontjából fontos értesítést tartalmazó adatokat választja ki és használja fel. A többit egyszerűen mellőzi”. Példája a következő: „Pauler Gyula negyven évvel ezelőtt írt Árpád-kori történetében az egykorú orosz krónikák bőszavú leírása alapján tizenkettedfél [11 és fél] lapot szentelt II. Géza orosz hadjáratainak. Jómagam az Árpádok történetét hasonló terjedelemben tárgyaló művemben háromnegyed lapon végeztem velük. A kritikai vizsgálat során ugyanis ezek reálpolitikai szempontból elhibázott, pusztán dinasztikus érdekű vállalkozásoknak, a magyar fejlődés szempontjából egészen jelentéktelen epizódoknak bizonyultak”.

Az új arculatot öltött Hóman Bálint teoretikusan „A történelem útja” című írásában mutatkozott be teljes vértetében, amely az általa szerkesztett, 1931-ben napvilágot látott, „A magyar történetírás új útjai” című kötetben jelent meg. A történetírás elkorcsosulását a historiai pozitivizmushoz kötötte. Tudósok hosszú sora – vélte Hóman – „öncélnak tekintette az adatgyűjtést, forrásközlést”, és még a „kiváló tehetségű, nagyműveltségű tudósok közül is sokan teljesen elmerültek az adatok tengerében, s egész életükben alig produkáltak valami jelentősebb munkát... A túlzásba vitt specializálódás, a történetírást felváltó történetkutatás egyeduralma igen súlyos gyakorlati következményekkel is járt”. A történészek nem igyekeztek a széles rétegek kultúrigényének kielégítésére, egyre kevesebb cikk, könyv akadt, amelyik a tudóstársadalom szűk határain kívül érdeklődést kelthetett volna. Aki betévedt az akadémiák és egyesületek kapuin, és végighallgatta a csupán közvetlen szakembereket érdeklő, aprólékos fejtegetéseket, százszor is meggondolta, hogy még egyszer betegye-

e oda a lábát. „A nagyközönség a történettudósban hovatovább valami porban és pizsokban kutató özönvízelőtti különöcot, könyvekben, oklevelekben bogarászó vagy... genealogizáló antikváriust kezdett látni. Az érdeklődéshiány által önérzetükben sértett tudósok pedig olimpuszi göggel szinte légmentesen elzárkóztak a maguk társadalmának szűk körében s minden törekvésük arra irányult, hogy a társulatok üléseit és a folyóiratokat minél szakszerűbbekké s lehetőleg unalmassá tegyék. A történettudomány a részletkutatás jegyében elvesztette a kontaktust a pezsgő étellel, a szobatudomány színvonalára süllyedt”. Vajon Hóman észrevette-e, hogy mindezzel saját pályája első 17 évéről mondott kemény és igazságtalan ítéletet? Mert hiszen az ő szakmai karrierje első 17 éve éppen a specializáció, a kevesekhez szólás, a részletekre kiterjedő történetkutatás, az oklevelekben és krónikákban való bogarászás jegyében telt el.

Könnyen túl tudta azonban tenni magát ezen, hiszen így folytatta: „A már-már lélektelen adathajhászássá fajuló részletkutatás reakciójaképpen, de ugyane részletkutatás eredményeire alapítva, még a XIX. század estéjén megszületik a szintézis utáni vágy és nemsokára kialakulnak az új szintézis irányító szempontjai, kifejlik annak korunk történetírásában mind erőteljesebben érvényesülő ‘szellemtörténeti’-nek nevezett módszere”. Míg a pozitívizmus kiküszöbölt a maga szintéziséből minden nagy történelmi tényezőt, jelenséget és folyamatot, főleg pedig az egyéni, szellemi jelenségeket, a történelmet a természettudományoktól kölcsönzött törvényszerű kategóriákkal írta le, az eredmény csak állapotrajz lehetett és nem igazi történelem, addig ezzel szemben a szellemtörténet a lelkeségben, a mindent szükségszerűen irányító szellemi áramlatokban „oly szintetizáló tényezőt ismert fel, melynek vizsgálatával és metodikai értékesítésével minden történeti probléma s maga a szintézis is, maradék nélkül megoldható”. Még hosszasan idézhető lenne Hóman őszinte rajongásának kifejezése az új történetiszemlélet iránt, de legyen elég szemléletes hasonlatának felemlítése: „Utunk iránya tehát ma az idealizmus felé és vele a természettudományos realizmus történetiszemléletében háttérbe szorult szellemi jelenségek méltányosabb értékelése felé mutat. Járművünk ez úton a szellemtörténet – vagy szinonim szóval élve: a helyesen értelmezett művelődéstörténet – minden régió megközelítésére képes repülőgépe lesz. Repülőgépre szorulunk, mert a naturalisztikus történetírás gépkocsiján csak a földönjáró materiális jelenségeknek tudunk nyomába érni; a mögöttük rejtőzködő irányító eszméhez, az ember és a kor lelkéhez férkőznünk csupán szárnyakon lehet”.

Ezt tudva érthetjük meg igazán a „Hóman–Szekfű” I. kötetében a szerzők előszavaként közreadott program lényegét: „Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története, azoknak a formáknak leírása, melyekben a magyar lélek évezredek óta jelentkezik, azoknak a hatásoknak leírása, melyeket a

magyarság aktivitása hozott létre s ezzel az emberiség történetében minden mástól különböző, új szint, új formát képvisel. A magyarság életét a történeti tárgyalás természetéből következően továbbra is korszakokra kell osztanunk, de lelkét nem darabolhatjuk szét részletekre. Minden korszakban az egész magyarság lelkének, az egész magyar léleknek a megrajzolására kell törekednünk”. A szűkre szabott idő nem teszi lehetővé, hogy Hóman második történetírói korszakának legreprezentatívabb alkotásáról, a „Hóman–Szekfű” Hóman által írt őstörténeti és Árpád-kori részéről érdemben szóljak, amelynek I. kötete 1928-ban, II. kötete 1930-ban jelent meg (de a szakirodalomban mégsem ezt, hanem a bővített második kiadást szoktuk idézni, amelyet még további kiadások követtek). Mentségemre szolgál, hogy ez a munka sokkal jobban ismert, mint az első pályaszakasz alkotásai, amelyekről részletesebben beszéltem. Összefoglalóan annyit szeretnék csak megjegyezni: ha valaki arra gondolna, hogy a „Hóman–Szekfű” Hóman által írt része visszalépés az 1925 előtti Hóman-munkákhoz képest, bizony nagyon tévedne. Nem visszalépés, hanem más, attól alapjaiban különböző, eltérő alkotás. Hóman szintézisének 1301-ig terjedő része a maga korában mestermunka. Roppant olvasmányos, sodró lendületű, sajátos nézőpontú. Új hangsúlyokat jelölt ki, Szent István mellett III. Bélát téve meg az Árpád-ház másik nagy formátumú uralkodójává.

Hóman már 1931-ben úgy foglalt állást a fenti hasonlat folytatásaként: „Az út némely szakaszain azonban továbbra sem nélkülözhetjük a gépkocsit, sőt a forráskutatás, adatgyűjtés rögzös mezőin még a régi idők szekerére is szükségünk lehet, mert a szellemtörténeti irány semmiképpen sem jelentheti a történeti élet materiális jelenségeinek, a gazdasági, társadalmi, politikai jelenségeknek és folyamatoknak, vagy azok bizonyos kategóriáinak figyelmen kívül hagyását s a történeti ismeret alapjául szolgáló forrásadatok negligálását”. Egyrészt ez a körülmény biztosítja a Hóman által írt rész magas szakmai színvonalát. Másrészt az is sokat nyom a latban, hogy Hóman, aki 1457-ig terjedően írta meg a „Hóman–Szekfűben” a magyar történelmet, saját pozitívista korszaka idejéből éppen az 1301-ig terjedő időszakról rendelkezett a legbehatóbb ismeretekkel, ami természetesen nagy előnyére szolgált az I. kötetnek. Ezzel szemben sokkal kevésbé mozgott otthonosan Hóman a 14–15. század problematikájában, főleg pedig a források szintjéig lemenő ismeretében. A Hóman szakmai munkásságát illető sok dicsérő megjegyzés ellenére sem lehet azonban szó arról, mintha Hóman szintézise felül nem múlható csúcspontja lenne a középkori tárgyú magyar történetírásnak. Kritizálható a szemlélete, számos esetben vitatható a szelekciója, kiegészíthetők és kiegészítendőik adatai, bizonyos hangsúlyokat ma már máshová kell tennünk. De hogy Hóman a legjelentősebb magyar középkorkutatók egyike volt, az nem vitatható. A nagy korszakokat átfogó, alapvető szintéziseket alkotó, ugyanakkor sokféle irányban részletkutatásokat folytató történésznek még arra is volt energiája, hogy vizsgálódásainak eredményeit a külföld

számára ismertté tegye német, olasz és francia nyelven publikált könyvei és tanulmányai révén. Az ő dicsérete és az utódok kritikája, hogy számos európai országban még ma is Hóman jelenti a magyar középkort.

IRODALOM

Hóman Bálint-bibliográfiák:

Kozocsa Sándor: Hóman Bálint irodalmi munkássága. In: A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. IV. Bp. 1934. 434–443.

Hóman Bálint történettudományi és művelődéspolitikai munkássága. In: Hóman Bálint: Művelődéspolitikai munkái. Bp. 1938. 655–674.

Bibliográfia. I. Hóman Bálint írásai. II. Írások Hóman Bálintról. In: Hóman Bálint: Ősemberek – ősmagyarok. Sajtó alá rend. Szendrey Tamás–Clementis Záhony Botond. Atlanta 1985. 181–190.

A fentebb idézett munkák lelőhelyei:

Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. I. Írta Hóman Bálint. Bp. 1935.²

Magyar középkor. Hóman Bálint munkái. Bp. 1938.

Történetírás és forráskritika. Hóman Bálint munkái. Bp. 1938.

GYULA KRISTÓ
Bálint Hóman, Scholar Of Prehistory and Árpád Era

The period of Bálint Hóman's 35-year scholarly achievement in the field of early Hungarian history can be divided into two parts. Between 1908 and 1925 he published well-founded analyses on urban history, prehistory, origins of the Szeklers, Hun-myth, charters, narrative sources and monetary history based on minute research. After 1925 he gave up this side of his research, his devoted attitude towards sources, which had been unconditional, changed completely. He became an ardent follower of *Geistesgeschichte* historiography, he condemned overdone specialisation, concentration on details, and he voiced his opinion about the need of synthetic summaries of history, in which many would be interested, instead of specialised historiography, which would lack the attention of masses. The product and high quality example of this attitude is his synthesis on Hungarian history, co-authored by Gyula Szekfû, which openly propagates that "Hungarian history is none other than the history of Hungarian soul".